

Tibori Szabó Zoltán

Erdélyi zsidó sors a holokauszt után

A vészkorszakot túlélő erdélyi magyar zsidó közösséget a szülőföldre történő visszatérés vagy kivándorlás dilemmája, az eltűnt/megmenekült hozzátartozók felkutatása, a holokauszt okozta testi és lelki traumákkal való küzdelem, a tragédia okainak önemésztő vizsgálata, az elszenvedett atrocitások felelőseivel kapcsolatos kérdések kezelése, a megváltozott hazai politikai, társadalmi és gazdasági helyzethez való viszonyulás, a közösségi számbavétel, a zsidó élet újjászervezése, az új körülmények között történő beilleszkedés és nem utolsósorban az identitási vívódások jellemezték.

Az új hatalom a túlélők között kezdetben sok lelkes támogatóra talált, hiszen azok felszabadulásukat, életük megmentését köszönhették a szovjeteknek. A zsidó közösség tagjai azonban hamarosan felismerték, hogy a nemzetiségi kérdést megnyugtató módon megoldani a Vörös Hadsereg árnyékában kiépülő társadalom sem képes. Bármennyire hangoztatták is a szovjet bevonulást követően a Romániában és az Észak-Erdélyben hatalomra került baloldali politikai erők, s mindhiába visszhangozta azt a korabeli sajtó oroszlánrésze, a nemzetiségi és a faji intolerancia, a sovinizmus és az antiszemitizmus az új körülmények közepette nem tűnt el, csupán más formákban jelentkezett.

A közösség sorsát ez a felismerés, illetve a többi jelzett kérdésre lassan-lassan meglelt válaszok meghatározó módon befolyásolták. Egyes kérdések tekintetében viszont éppen a világos és egyértelmű feleletek hiánya járult hozzá jelentős mértékben a meggyőződések kialakulásához. A végeredmény pedig az lett, hogy az erdélyi magyar zsidó közösség túlnyomó része a disszimilációban és a kivándorlásban vélte felfedezni az egyetlen olyan megoldást, amely régóta tartó vívódásainak, szenvedéseinek és megaláztatásainak véget vethet.

Léteztek természetesen más életstratégiák is, például a kommunista megoldás sikerre vitelére vakon vetett hit, a feltételek nélküli asszimiláció, a mindenféle nemzeti kapcsolódás tagadása

stb., ám ezek az erdélyi zsidó közösségnek csupán a töredékére voltak jellemzők.

A különböző elképzelések nem csupán a közösség politikailag, gazdaságilag és társadalmilag heterogén jellegéből, hanem abból is eredtek, hogy a háború éveiben az észak-erdélyi, illetve a dél-erdélyi és a bánági zsidóság más-más fenntarthatóság alatt, eltérő körülmények között élt, ugyanazt célzó, de hatásaikban sok esetben különböző törvényes tiltások, korlátozások és hatósági intézkedések közepette.

A két közösség más-más veszélyekkel és kihívásokkal szembesült. Miközben az észak-erdélyi zsidóság legalább háromnegyede a vészkorszakban elpusztult, a romániai holokausztot a dél-erdélyi zsidóság minimális embervesztéssel úszta meg.

DEPORTÁLÁS, ÁLDOZATOK

A mai Erdély területén, amely a történelmi tartományon kívül a Partiumot és a Bánágot is magában foglalja, a népszámlálások szerint 1910-ben mintegy 183 ezer, 1930-ban pedig 192 ezer izraelita vallású személy élt.

1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntés Erdély kb. 43 ezer km²-es északnyugati részét, az ott élő 2,4 millió lakossal együtt Magyarországhoz visszacsatolta. A magyar fenntarthatóság alá került észak-erdélyi területen az 1941-ben rendezett népszavazás mintegy 151 ezer izraelita vallású lakost talált. Ugyanabban az esztendőben a dél-erdélyi zónában és a Bánágban összesen csaknem 41 ezer izraelitát számoltak össze.

Mindkét zónában szép számmal éltek kikeresztelkedett zsidók és zsidó származású keresztények is, akiket mindkét térségben szintén üldöztek. Ezekkel együtt egyes kutatók az észak-erdélyi zsidóság számát a második bécsi döntés pillanatában 164 ezer körülre teszik. A közösség tagjai közül azonban – becslések szerint – mintegy ezer személy az 1940 őszi és téli történet kitelepítések és deportálá-

sok áldozatává vált. Az északi zónában élő, s az 1941-es zsidótörvény szerint „zsidó fajúnak” minősítettek számát további néhány ezerrel csökkentette az 1941-es deportálás, amelynek során a „hontalannak” deklarált zsidókat Kamenyec-Podolszkij környékén lemészárolták.

A kitertekkel együtt a dél-erdélyiek száma legfeljebb 42 ezer körülire tehető.

A számsorok alapján nyugodtan állíthatjuk, hogy Erdély, a Bánság és a Partium területén a holokausztot közvetlenül megelőző időszakban legalább 192 ezer és legfeljebb 200 ezer zsidó élt.

Észak-Erdélyben a zsidóság számát a munkaszolgálat és a német haláltáborokba történő 1944. május-júniusi deportálás drasztikusan csökkentette. A közösség 1944 novemberére mindössze 7200 főre apadt. Ezek közül 1000-1500 személyt a kivételezettek és a bujkálók, a többit pedig a már felszabadult vagy elszökött és hazatért munkaszolgálatosok tették ki.

A hazatértekkel, a Dél-Erdélyből, Románia más részeiről, illetve Bukovinából és Besszarábiából érkezett menekültekkel együtt Észak-Erdély területén 1945 szeptemberében a zsidók számát 23 ezer és 30 ezer közöttire becsülték. Rajtuk kívül körülbelül 8-10 ezerre tehető azok száma, akik a haláltáborokból megmenekültek ugyan, de egyenesen Nyugatra távoztak.

1946. május 6-án a román belügyminisztérium rendőrségi igazgatóságának nemzetiségi főosztálya kimutatást készített a román külügyminisztériumnak az Észak-Erdélyből deportált, illetve az oda a deportálásból visszatért zsidókról. Eszerint Észak-Erdélyből összesen 127 377 személyt deportáltak, s ezek közül 1946 májusáig 19 764 tért vissza. A deportálásból vissza nem tértek száma e kimutatás szerint 107 613. Az adatok pontosságát azonban megkérdőjelezi a Máramaros megyéből deportált zsidók esetében feltüntetett 8500-as szám. Máramarosból ugyanis a kassai nyilvántartások szerint csaknem 33 600 zsidót szállítottak Auschwitzba.

A Zsidó Világkongresszus által 1947 januárjában készített, becsléseken alapuló összesítés szerint Észak-Erdélyben 44 706 zsidó volt. Ugyanakkor a hitközségek a Dél-Erdélyben és a Bánságban élő zsidók számát összesen 45 738-ra becsülték.

Az áldozatok pontos számát mindmáig nem sikerült egyértelműen megállapítani. Nehezíti a számításokat a megbízható nyilvántartások hiánya, a háború után Erdélyen belül elindult, de részleteiben ma sem ismert népességmozgás, a külföldről érkezett, Románián keresztül Palesz-

tinába tartó menekültekre vonatkozó foghíjas adatok és az a tény, hogy a külföldre menekült erdélyi zsidók számát tekintve szintén nem rendelkezünk pontos adatokkal.

Tudjuk viszont, hogy 1942 és 1944 között mintegy 15 ezer észak-erdélyi zsidó férfit vezényelték munkaszolgálatra, s a kassai vasúti parancsnok által rögzített adatok szerint 1944 májusában és júniusában Észak-Erdélyből összesen csaknem 134 ezer személyt szállítottak Auschwitzba.

Az adathiány okozta csapdákat kikerülő, szakszerűnek és körültekintőnek mondható munkák szerint az észak-erdélyi túlélők száma 35-40 ezerre tehető.

1945 novemberében Kolozsváron „központi irodát” nyitott a Zsidó Világkongresszus romániai képviselője. Közölték: az erdélyi zsidóságnak a fasiszta terror alatt elszenvedett emberi és anyagi veszteségeit feltárják, összegezik, és fekete könyv formájában „egyrészt a demokratikus világ, másrészt a Békekonferencia elé tárják.” A széles ankéttra eltervezett kezdeményezést nem váltották valóra. A világkongresszusi iroda segített azonban a hozzátartozójukat felkutatni kívánóknak.

HAZATÉRÉS, A KÖZÖSSÉGI ÉLET ÚJJÁSZERVEZÉSE

A munkaszolgálatra vezényelt észak-erdélyi zsidó férfiak egy része már a szovjet hadsereggel együtt vagy közvetlenül annak nyomában visszatért szülőföldjére. A haláltáborok túlélőinek azonban még várniuk kellett a felszabadításra, egy sor körülménynek köszönhetően legtöbbjük csak 1945 nyarán vagy később térhetett haza.

A visszatérők a legelemibb megélhetési lehetőségekkel sem rendelkeztek, elhelyezésük is gondot jelentett, s nagy részük kimerülten, betegesen tért vissza. A meghurcolások, az elszenvedett kínzások, családtagjaik elpusztulása pszichikai és fizikai állapotukat döntő módon meghatározta. Nem csoda tehát, hogy az első zsidó közösségi intézmények, amelyek működésüket újrakezdték, a kórházak és az étkezdék voltak.

Az erdélyi sajtó már 1944 őszén beszámolt az erdélyi zsidóság tragédiájáról. A kolozsvári *Világosság* 1944 novemberében részletesen ismertette a fél évvel korábban, április és június között Észak-Erdélyben, s főképp Kolozsváron történeteket. A cikksorozatból kitűnik: a szerző-

nek nem volt fogalma arról, hogy a zsidóság Németországban nem egyszerű légerekbe, hanem haláltáborokba került, s következésképpen arról sem, hogy az elhurcoltak legnagyobb része már soha nem fog hazatérni. A veszteségek arányáról egyébként az 1944 októberében megalakult Demokrata Zsidó Népközösség (DZSN) vezetői sem tudtak.

1944. november 19-én újra megkezdte működését a Zsidó Világkongresszus Romániai Szekciója, amely elsősorban a túlélők számbavételét tűzte ki céljául. Az eredményeket az 1945-ben és 1947-ben megjelent kötetekben ismertették.

A The American Jewish Joint Distribution Committee (röviden: Joint), a Jewish Agency és a Nemzetközi Vöröskereszt bukaresti kirendeltségei Marton Ernőt, a kolozsvári *Új Kelet* napilap egykori főszerkesztőjét bízták meg 1944 novemberében azzal, hogy delegáció élén látogasson Észak-Erdélybe. A cél ezúttal kettős volt: a túlélők számának megállapítása és a szükséges intézkedésekre rávilágító helyzetfelmérés.

A delegáció által készített jelentés szerint Észak-Erdélyben 7200 zsidót találtak. Ezek közül Kolozs vármegyében 1500, Bihar vármegyében pedig 2000 zsidó élt, Szatmár, Máramaros, Szilágy, Szolnok-Doboka, Beszterce-Naszód és Maros-Torda vármegyében 400-800 főt találtak, a három székely vármegyében pedig (Csík, Háromszék és Udvarhely) 50-50 személyt. Marton szerint Kolozsváron mintegy ezer zsidó férfi és mindössze 20-30 zsidó nő volt, Nagyváradon pedig kb. 1500 zsidó férfi mellett 50-60 zsidó nőt tartottak számon.

Észak-Erdélyben újra működni kezdtek a zsidó hitközségek, Kolozsváron és Nagyváradon megnyitották a zsidó kórházakat, s a visszatérőket ezek mellett a nagyobb városokban különböző szervezetek által működtetett otthonokban is kezdték elhelyezni. 1944. november 26-án megalakult az Erdélyi és Bánsági Központi Ortodox Iroda, amely az ortodox hitközségeket tömörítette. A neológ hitközségek pedig létrehozták a Nyugati Szervertartású (Neológ) Izraelita Hitközségek Szövetségét. A két vallási szervezet révén az erdélyi zsidóság csatlakozott a romániai Zsidó Hitközségek Szövetségéhez. Valamennyi észak-erdélyi hitközség a rabbik, előimádkozók és metszők hiányával küszködött. Egyes kimutatások szerint a holokausztban több mint 70 észak-erdélyi rabbi pusztult el.

A kialakuló új rendszer a következő években mindent megtett annak érdekében, hogy a hit-

községeket a kommunista párt ellenőrzése alá vonja, erkölcsi súlyukat és szerepüket pedig minimálisra csökkentse. A kommunista világszemlélet térnyerése és a karizmatikus, nagy tekintélyű vallási vezetők hiánya ezt nagymértékben megkönnyítette.

A hazatérők zöme egykori lakásába beköltözni nem tudott, mert azokat időközben másoknak utalták ki. A legtöbben ingóságait sem találták meg, mert azokat az eltelt hónapok alatt szétlopkodták.

A Maniu-gárdáknak nevezett félkatonai alakulatok, a román hadsereg és a román közigazgatás észak-erdélyi atrocitásai, illetve túlkapásai miatt a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottság november 12-én utasította a román kormányt, hogy államapparátusát november 14-ig a második bécsi döntésben kijelölt határokig vonja vissza. Andrej Januarjevics Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes úgy vélekedett, hogy a Maniu-gárdák, amelyek „raboltak és terrorizáltak a magyar nemzetiségűeket, és aljas fejtámadást rendeztek a magyar nemzetiségűek ellen”, komoly fenyegetést jelentenek a Vörös Hadsereg fronthatán. Ezért „a reakciós román közigazgatásnak” azonnal el kellett hagynia a területet.

A román adminisztráció csak 1945. március 9-e után térhetett vissza, így Észak-Erdélyt négy hónapon át önálló közigazgatás vezette. Mivel a terület jövőbeli hovatartozása távolról sem volt még eldöntve, az ideiglenes vezetők – románok és magyarok egyaránt – tudatában voltak annak, hogy a mérleg egyik vagy másik oldalra történő elbillentéséhez majd a zsidó túlélők is hozzájárulnak. Igyekeztek tehát megnyerni jóindulatukat, s ennek köszönhető, hogy az Észak-Erdélybe visszatért zsidóság korábban elkobzott javaiból dél-erdélyi és regáti (óromániai) hitsorsosainál valamivel többet kapott vissza. A románok arra számítottak, hogy bár az erdélyi zsidóság magyar anyanyelvű és kultúrájú, a magyarokból történő kiábrándulás után, súlyával a terület Romániához csatolását elősegíti. A zsidósággal kapcsolatos román számításokban az is szerepet játszott, hogy a román kommunisták számítottak a baloldali és a kommunista elvekkel már a két világháború közti időszakban szimpatizáló zsidóságra is.

Ennek ellenére a zsidók esetleg lakásaikat és csak a legjobb esetben néhány bútort kaptak vissza. 1945 tavaszán a szakszervezetek és a Népvédelmi Egyesület azon a véleményen volt, hogy a visszatérőket a fasiszták vagyonából tá-

mogassák. Kolozsváron és más városokban például az nehezítette az ingatlan-restitúciót, hogy az 1944-es bombázások és a hadi események során sok lakóház megsemmisült, s azok egykori tulajdonosait a hatóságok zsidók lakásaiba költöztették.

Az ingóságok értékesebb részét magyar és német katonatisztek és tisztviselők tulajdonították el és szállították magukkal, másik részét pedig a helyi lakosság hordta szét. A zsidó bútorokat a szovjetek is megdézsmálták, így az egyik kimutatás szerint 1944. október 20-a és 1945. január 20-a között a szovjet katonai parancsnokság Nagyváradon 403 olyan bútorgarnitúrát vett át, amelynek birtokosai korábban zsidók voltak. Igaz, az oroszok nem tettek különbséget: 253 bútorgarnitúrát nem zsidóktól harácsoltak össze.

A hatalomra jutott baloldali erők türelemre intették a zsidóságot, s – az antiszemitizmus új-jáéledésétől tartva – restitúciós követeléseit nem egy esetben éppen a zsidó vezetők igyekeztek tompítani.

Az ideiglenes észak-erdélyi hatósági testületeknek zsidó tagjaik is voltak, így a zsidó érdekek képviselése könnyebbé vált. Az 1944. október 13-án Kolozsváron megalakult ideiglenes városi tanácsnak például „17 román, 11 magyar és egy zsidó tagja” volt.

Néhány nappal később, október 21-én, szintén Kolozsváron, a Kommunisták Észak-erdélyi Pártja, a kolozsvári szociáldemokraták, a Magyar Dolgozók Szövetsége, az Ekésfront, a DZSN és az Egységes Szakszervezetek helyi képviselői ifj. Teofil Vescan javaslatára (akit a Román Kommunista Párt bukaresti központja azért küldött Kolozsvárra, hogy ott megszervezze a pártot) megalakították az Észak-Erdélyi Demokratikus Bizottságot. A tanácskozáson Vescan kijelentette: „Észak-Erdély román többségének bizonyosságot kell tennie, hogy a visszaállított Románia demokratikus elrendezésébe be akarja illeszteni a magyar és zsidó kisebbségek demokratikus erőit is, amelyeknek hasonlóképpen ki kell nyilvánítaniuk, hogy akarnak-e együttélni és együttműködni a román néppel a demokrata román állam keretében.”

A szovjet bevonulást követően a nagyobb erdélyi városokban megalakult DZSN programjáról a szervezet kolozsvári vezetői 1944. november első napjaiban nyilatkoztak. Fülöp Zoltán elnök, illetve Neumann Sándor és Balkányi Miklós vezetőségi tagok elmondták: a román és a magyar demokratikus erőkkel együtt kívánják az új rendet megteremteni.

Leszögezték, hogy a legnagyobb sérelmet a zsidó tömegek szenvedték el. A lerongyolódva, éhesen és betegen visszatérők felruházása, étellemezése és gyógyítása mellett azok elhelyezése nagy terhet ró a népközösségre. Elmondták, hogy átmenetileg tömegszállást és népkonyhát rendeztek be a helyi zsidó kórházban. Annak érdekében, hogy a tulajdonosok hazatéréséig a még fellelhető zsidó ingóságokat megőrizhessék, hozzáláttak azok összegyűjtéséhez és leltározásához.

Gyümölcsöztetés céljából ugyanakkor gondnokság alá helyezték a zsidó ingatlanokat is. Kolozsváron a Papp (ma Párizs) utcai zsinagóga melletti Joint-helyiségben nemsokára megkezdte működését egy új beteggondozó, valamivel később pedig a közeli Péter-Pál-villákban a hazatérőket fogadó bizottság. Fülöpék közölték, hogy „egyéni bosszú nem vezérli a zsidóságot”, ám követelték, hogy „a kíméletlen zsidóellenes akciók irányítói részesüljenek méltó büntetésben”, a tulajdon- és a jogrendet állítsák vissza, a zsidóságot kártalanítsák, az iparban és a kereskedelemben történő elhelyezkedését az általános gazdasági program keretében oldják meg.

A DZSN-vezetők bejelentették, hogy akciót kívánnak indítani az elhurcolt zsidók visszatérése érdekében. Felszólították a szövetséges kormányokat: gyakoroljanak nyomást a román kormányra, hogy az követelje vissza Németországtól a deportáltakat, a kérés teljesítésének megtagadása esetén pedig rendeljenek el letartóztatásokat és internálásokat a romániai szász és sváb nemzetiség soraiból mindaddig, amíg a németek az elhurcoltakat ki nem adják.

Az Észak-Erdélyből deportáltak hazahozatala érdekében a DZSN 1945 februárjában Kolozsváron nagygyűlést tartott. A résztvevőktől anyagi és erkölcsi támogatást kértek. Az észak-erdélyi zsidó szervezetek már korábban küldöttséget menesztettek Bukarestbe. Követelték: a szovjetek hozzanak „komoly és hathatós intézkedéseket”, hogy „a már felszabadított területekről” az elhurcoltak hazatérhessenek. Dászkal Hugó, a Népvédelmi Egyesület elhurcoltakat segélyező bizottságának tagja közölte, hogy a delegációt Bukarestben a szovjet hatóságok fogadták, s ígéretet tettek arra, hogy kéréseiket továbbítják Moszkvába.

A baloldali pártokat tömörítő Országos Demokrata Arcvonal (ODA) a túlélők hazahozatalát azonban a mozgalom és a kommunista párt hasznára kívánta fordítani. A szervezet képviselője, a kommunista Goldberger Miklós elmondta

tehát, hogy az elhurcolt zsidóság visszahozatalát az ODA programjába iktatta, a zsidóságnak azonban cserébe támogatnia kell az ODÁ-t, hogy az eredményes munkát folytathasson az erdélyi népek „békés együttéléséért és demokratikus fejlődéséért.”

1945. március 6-án az ODA választási győzelmével került hatalomra Romániában a baloldaliak által uralt Groza-kormány. A kedvükre való választási eredmények láttán, március 9-én a szovjetek úgy döntöttek, hogy a román közigazgatás visszatérhet Észak-Erdélybe. Éppen azokban a napokban kezdte meg Kolozsváron négynapos ülését az Észak-erdélyi Demokrata Zsidó Népkegyesület konferenciája. A fő téma a deportáltak hazahozatala volt. Elhatározták, hogy segélyexpedíciókat szerveznek, amelyek során a felszabadult területekről hazafelé igyekvőket felkutatják, elsősegélyben részesítik és hazaszállítják. Ehhez a román, a szovjet és a lengyel kormány részéről „az eddigénél is hathatósabb támogatást” kértek. Ebből könnyen megérthetjük, hogy az említett kormányok az ügy érdekében mindaddig édeskeveset tettek.

Kezdetben gépkocsikaravánok indításáról volt szó, „főleg az öregek, a betegek és a gyermekek azonnali megsegítésére”, amiből újra kiderül, hogy a haláltáborok realitásaival még akkor sem voltak tisztában. Később azonban vonatok igénybevétele is szóba került. Az ülés határozatokat fogadott el a deportáltak fellelhető anyagi javainak megőrzéséről és kezeléséről, a hazatérők fogadásának megszervezéséről, otthonok és étkezdék megnyitásáról és arról, hogy Kolozsváron felállítják az észak-erdélyi Demokrata Zsidó Népkegyesület központi irodáját, amelynek végrehajtó bizottságát is megválasztották. Az „Észak-erdélyi Demokrata Zsidó Népkegyesület Szövetsége” elnökévé Erdős Lászlót választották. Döntöttek továbbá szövetkezetek és társas üzemek létrehozásáról, hogy a hazatérők foglalkoztatása legyen biztosítva. A szövetkezetek tevékenységéről a sajtó többször is részletesen beszámolt.

A zsidó javak visszaszolgáltatására vonatkozó követelés magyar–zsidó feszültségeket okozott. A *Világosság* 1945. március 9-én védelmébe vette azokat a „kisembereket”, elsősorban kibombázott magyarokat, akik zsidó vagyontárgyak hasznélvezőivé váltak, de „akiket szintén a háború áldozatainak kell tekinteni”, és azokat is, akik kölcsönös megegyezés alapján a fasiszta korszakban zsidó üzleteket vásároltak meg. A lap két olvasói panaszlevelet is közölt, majd hasáb-

jain azt szorgalmazta, hogy a hasonló helyzetekben a Demokrata Zsidó Népkegyesület és a Magyar Népi Szövetség közösen, tárgyalások útján keressen megoldást. A panaszlevelekre a kolozsvári DZSN vezetősége (elnöke Hirsch Sándor volt) a napilap március 18-i számában válaszolt, tételesen megcáfolva a kijelentéseket, s védelmébe véve az eltulajdonított zsidó vagytonokat. Közölték: a bombakárosultak megsegítését a panaszok megjelenése előtt is kötelességüknek tekintették, s ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a közösség által nyilvántartott 2500 zsidó lakberendezés 65 százalékát „arra rászorult, keresztény kisembereknek” utalták ki.

1945 márciusában a román kormány az észak-erdélyi zsidó szervezetek nyomására vonatszerelvényt bocsátott a deportáltak hazaszállításán fáradozók rendelkezésére, amely 1945. március 25-től június végéig Nagyvárad és Krakko, illetve Kolozsvár és Prága között közlekedett.

A legtöbb deportált ebben az időszakban, illetve 1945 nyarán és őszén érkezett haza. Szatmárnémetiben Frischmann Henrik szerkesztésében heti lapot adtak ki, *Deportált Híradó* címmel, amelynek első száma 1945. július 8-án jelent meg. A lap hétről hétre közölte a hazatért deportáltak névsorát s különféle forrásokból származó értesítéseket arra vonatkozóan, hogy melyik lággerben kiket láttak a hazatértek, valamint a városban nyitott Deportált Otthon heti pénztárjelentését. A 4. számtól kezdve a lapra a „Deportáltak, álljatok munkába!” felhívást is rányomtatták.

A *Világosság* információi szerint 1945 augusztusáig „az elhurcolt 150 ezerből 10 500 zsidó deportált tért vissza”, s „megbízhatónak látszó források szerint még 20 000-nek a hazatérése remélhető”. Mintegy 20-25 fiatal, 15 és 20 év közötti hazatérő a kolozsvári Református Teológia és az Ifjúsági Keresztyén Leányegyesület otthonaiban nyert elhelyezést. Erről a DZSN Vásárhelyi János erdélyi református püspökkel állapodott meg, aki az akciót „a kiengesztelődés szellemében” megkezdett „lelki és társadalmi újjáépítés” lépéseként értékelte. A zsidó vezetőkkel folytatott megbeszélést követően a püspök a zsidóság megsegítésére szólította fel a többi keresztény egyházat is. 1945. augusztus végén a kommunista párt lapja, az *Igazság* a fiatal deportáltaknak kiképző otthon létrehozását sürgette, decemberben pedig a deportált fiatalok otthonáról, illetve az Erdélyi Zsidó Árvagondozóról cikkezett.

Lassan a közösség más intézményei is újraindultak, s 1945 őszén már teljes gőzzel működött

Kolozsváron a zsidó diákságot tömörítő Antal Márk Diákegyesület.

AZ ANTISZEMITIZMUS ÚJRAÉLEDÉSE

1945. október elején maga Vasile Luca (Luka László) kommunista pártvezető is kénytelen volt megállapítani, hogy „Moldvában nő az antiszemitizmus”, amely „Erdélyben sem kisebb”, s ez annak köszönhető, hogy „antiszemitizmussal mérgezték a tömegek.” Luca azt követelte, hogy a „reakciós” munkakerülő zsidókból állítsanak össze munkabrigádokat, amelyeket vezényeljék a Zsil-völgyi szénbányákba.

Október végén Vasile Luca és Iosif Chişinevschi Bukarestben tartott nagygyűlésen fejtették ki a kommunista párt álláspontját a „zsidó kérdésben”. Luca szerint a kommunista párt „nem ellenzi a kivándorlást”, de úgy vélte, a palesztinai kérdés nem oldható meg az arabokkal folytatandó polgárháborúval, „hanem az arab és a zsidó munkásság együttműködése alapján.” Chişinevschi a „zsidó reakciót” támadta, s annak exponensét, a román zsidóság nagy tekintélynek örvendő vezetőjét, Wilhelm Fildermant. Megbélyegezte azokat a zsidókat, „akik nem tanultak semmit a zsidó nép tragédiájából”, s kifejtette, hogy „a zsidó sovinizmus éppen olyan veszélyes, mint a román–magyar vagy bármely más sovinizmus.”

Ám nem csupán a vezetőknek voltak antiszemita megnyilvánulásai. Az antiszemitizmus mélyen gyökerezett mind a román, mind pedig a magyar népesség valamennyi rétegében. Ezt a tényt a korabeli titkosrendőrségi, csendőrségi és biztonsági jelentések jelentős része elismerte. A sovinizmus és az antiszemitizmus pedig újra meg újra felütötte a fejét. 1945 augusztusában például a Szilágy megyei Alsóvalkón a románok kijelentették, hogy „addig nem lesz demokrácia, míg a magyarok nem mennek Ázsiába, a zsidók meg Palesztinába”. Később megszokottá vált az is, hogy az etnikumközi konfliktusokat a legtöbb esetben „osztályharcnak” álcázták.

Annak dacára, hogy a hivatalos propaganda az ellenkezőjét állította, a gazdasági és kereskedelmi nehézségek, az élelemhiány és az 1946-ban bekövetkezett nagy szárazság miatt az antiszemitizmus látványosan növekedett. 1946 tavaszán, Kolozsváron és más erdélyi városokban olyan rémhírek terjengtek, miszerint a haláltáborokban gyermekeiket elvesztett zsidók magyar gyermekeket fogdosnak össze és gyilkolnak meg. A vérvádat a zsidó sajtó határozottan

elutasította, s az antiszemita fogantatású, „fasiszta provokáció” megoldását „az együtt élő népek demokráciájának” megerősítésében látta.

Katonatisztek által kirobbantott antiszemita incidensek zavarták meg Szatmárnémeti lakosságának napjait 1946 húsvét másodnapján. A tetteseket hadbíróóság elé állították, és büntetőszázadba küldték. A zsidógyűlölet léghőre azonban az általánosan romló gazdasági és közéleti helyzet körülményei között tovább erősödött.

Mivel a háború utáni években a romániai zsidóság egyharmada (s hangsúlyosan a moldvai, az erdélyi és a bukaresti zsidóság) rendkívül súlyos szegénységben élt, s anyagi támogatásra szorult, a Joint 1945–1948 között több tízmillió dollárt juttatott segély formájában Romániába. A segélyekből a zsidókon kívül más nemzeti-ségű rászorultak is részesültek. Ennek ellenére, a Román Kommunista Párt 1949. február 18-án a Jointot kiutasította Romániából. Ez a döntés jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a következő években sok zsidó az alijázás mellett döntött.

BEVÁNDORLÁS, KIVÁNDORLÁS, BELSŐ NÉPESSÉGMOZGÁS

A háború utáni helyzet vizsgálatakor figyelembe kell vennünk azt is, hogy 1945 második felében, de főképpen 1946-ban, a szovjet fennhatóság alá került észak-bukovinai és besszarábiai területekről több ezer menekült érkezett Erdélybe. Ezek jelentős része – abban a hitben, hogy Magyarországról könnyebben kijuthat majd Palesztinába, de legalább is Nyugat-Európába – azonnal át akart lépni az akkor már gyakorlatilag lezárt határon. Kisebb részük azonban Erdély különböző vidékein telepedett le.

1947-ben a Magyarország fele menekülő román zsidók többsége Moldvából érkezett. 1947 áprilisában a nagyváradi rendőrség jelentette, hogy Szatmárnémetiben 1000 és 2000 közöttire tehető azon óromániai (regáti), főképp moldvai zsidók száma, akik szinte naponta megpróbálnak átszökni Magyarországra. A menekülők ideig-óráig erdélyi településeken is tartózkodtak, s az 1947 januárjában végzett világgkongresszusi összesítések őket a helyi közösség tagjaival együtt tüntették fel.

A kivándorlási láz, persze, nem csupán a bukovinai, besszarábiai és regáti zsidókat fogta el. Ugyanolyan mértékben igyekeztek az angol-amerikai zónába jutni az észak-erdélyi zsidók is,

ezek sorából pedig elsősorban a fiatalok. A kivándorlás mellett döntők 1944 végén és 1945 elején a Konstancán (Constanța) át vezető alijával próbálkoztak, majd amikor világossá vált, hogy hivatalosan Palesztinába aligha juthatnak ki, szintén a Magyarországon és Ausztrián át vezető menekülést választották. Izrael Állam 1948-ban történt létrehozása az emigráció melletti döntések számát látványosan növelte.

A Bukovinából és Besszarábiából Erdélyen átutazó román zsidóság – amellet hogy a helyi közösségeknek és hatóságoknak gondokat okozott – erdélyi hittársainak a Szovjetunióban átélt évek alatt szerzett ellenszenves tapasztalatait is átadta. Ez – a román titkosszolgálat útján – a bukaresti vezetés tudomására jutott, és a román hatóságok rosszallását eredményezte. A gazdasági magánszférához tartozó erdélyi zsidók ennek is köszönhetően idejekorán szembefordultak az új rendszerrel, és a kivándorlás mellett döntöttek. Még a Demokrata Zsidó Komité vezetői közül is sokan a kivándorlás érdekében tevékenykedtek.

Az emigráció mellett kampányoltak a hitközségek vezető személyiségei is, akik tiltakoztak az ellen a bukaresti döntés ellen, amellyel 1949. június 1-jén az ortodox, a neológ, a status quo ante és a szefárd hitközségeket egyetlen, a kommunista párt ellenőrzése alatt álló „Mózes-hitű” hitközségbe olvasztották. A hitközségek erőszakos egyesítését a *Monitorul Oficial* (Hivatalos Közlöny) 1949. július 12-i számában megjelent rendelettel hajtották végre. Eszerint a továbbiak során minden városban egyetlen zsidó hitközség működhetett, a „Mózes-hitű”. Az egységes hitközség létre hozását követő két évben a romániai rabbik és metszők 80 százaléka alijázott, s 1949 júniusában Erdélyben már csak öt jesiva működött, mintegy 300 diákkal.

Vasile Luca egyébként már 1944 novemberében felszólította a kommunista párttagokat, hogy férközzenek be a hitközségekbe. Az akció néhány év múlva arra az eredményre vezetett, hogy a kommunisták a hitközségeket szinte teljes mértékben ellenőrzésük alá vonták.

A különböző források által jelzett népességmozgások tekintetében néhány fő irányra lehet következtetni:

1. A Dél-Erdélyből és Ó-Románia más részeiről Észak-Erdély városaiba költözők migrációjának méreteire nézve adatokkal nem rendelkezünk. Közvetett információk és túlélők véleménye alapján számuk néhány ezerre tehető.

2. A szovjet fennhatóság alá visszakerült Észak-Bukovinából és Besszarábiából menekültek 1945 végétől Erdélyben is megjelentek. Csaknem minden nagyobb településre eljutottak. Rendőrségi és titkosszolgálati levéltári anyagok Sepsiszentgyörgyön 117, Temesváron néhány száz, Szatmáron 1000-2000, Nagyváradon mintegy ezer, Szászrégenben mintegy 100, Kézdivásárhelyen 6 stb. menekültről szólnak. Az Erdélybe érkezett menekültek összlétszáma tehát legfeljebb 10 ezer lehetett. Nagyrészüket 1946–1947-ben legálisan vagy illegálisan kivándorolt.

3. Magyarországról és más kelet-európai államokból 1944 őszén és 1945-ben Romániába érkezett zsidó menekültek. Ezek jelentős része Bukarestbe került, ahonnan Palesztinába kívánt kijutni. Néhányan azonban hosszabb-rövidebb ideig Erdélyben tartózkodtak. Összlétszámukat 1946 februárjában 20 ezerre tették, ebből Magyarországról 13 ezren, Lengyelországból pedig 6500-an, Ausztriából, Németországból, Csehszlovákiából pedig mintegy ezren érkeztek.

4. A Romániához tartozó Moldvából és Havasalföldről (főképp Bukarestből) 1946 nyarán Észak-Erdélyen keresztül illegálisan Magyarországra, majd onnan az amerikaiak által ellenőrzött nyugat-európai térségbe migráló csoportja. Számadatok róluk sincsenek, számuk nagyságrendileg 10 és 15 ezer közé tehető. Román cionista források szerint 1944–1948 között az egész országból 25-30 ezer zsidó vándorolt ki illegális úton, ami a fenti adatot is valószínűsíti.

5. Az Erdélyből 1946–1948 között illegálisan Magyarországra, majd onnan Nyugat-Európába, az Egyesült Államokba és Palesztinába menekülő csoportja. Számuk körülbelül tízezerre tehető. Ez az útvonal 1948-ban lezárult.

6. A német haláltáborokból visszatérő túlélők csoportja. Hitközségi nyilvántartások és becslések szerint 15-20 ezren lehettek. Közöttük magyarországi, szlovákiai, sőt nyugat-európai (hollandiai, franciaországi) zsidók is, akik Auschwitz felszabadítását követően – a még mindig zajló háború miatt – a frontokon keresztül nem térhettek haza, így Magyarországon át Bukarest felé tartottak, s ideig-óráig az észak-erdélyi „hazatérők otthonaiban” gyógyultak, pihentek.

7. Az erdélyi térségből palesztinai kivándorlás vagy más célokból 1944–1946 között Bukarestbe költözők csoportja legfeljebb 2-3 ezer főből állt.

A Zsidó Világkongresszus Romániai Szekciójának 1947. januári becslése szerint Dél-Erdélyben 45 738, Észak-Erdélyben 44 706 zsidó volt. Miközben a dél-erdélyi adat csupán néhány ezer fővel változott, s ez főképp a szovjet területekről érkezett menekültekkel magyarázható, az észak-erdélyi adatban a munkaszolgálatot túlélte legfeljebb tíz ezer, illetve a haláltáborokból addig visszatért körülbelül 15 ezer zsidón kívül legalább 15 ezren máshonnan (Észak-Bukovina, Besszarábia, Moldva, Bukarest) származhattak. Utóbbiak jelentős része emigrálni akart.

1947 nyarán a sajtó arra hívta fel a figyelmet, hogy a határzónában szigorú intézkedéseket foganatosítottak, s az új rendelkezések értelmében a határőrség az illegális határátlépést megkísérelőkkel szemben felszólítás nélkül is fegyvert használhat. A hatóságok ezzel az intézkedéssel próbálták korlátozni a magyar–román határon keresztül zajló nagyarányú áru- és embercsempészt. Utóbbi keretében a tiltott határátlépéshez szatmári és bihari falusiak főképpen Nyugat-Európába vagy Palesztinába igyekvő zsidóknak nyújtottak – fizetség ellenében – segítséget.

1947 végén, néhány héttel, I. Mihály király lemondása és elűzése előtt, a román hatóságok 15 ezer zsidó alijázásához járultak hozzá, ezek zömét azonban a külföldi menekültek tették ki. További 4000 zsidót 1948 végén különböző cionista szervezetek juttattak ki Izraelbe. 1949 elején azonban a cionista szervezeteket betiltották, javaikat elkobozták, vezetőiket pedig bebörtönözték.

Az 1948-ban a zsidó hitközségek útján végzett felmérés eredménye szerint Erdélyben 36 613, a Bánságban 12 453, a Partiumban és Máramarosban pedig 27 709 zsidó élt. Ez összesen 76 815 zsidót jelent.

Hozzá kell adnunk a kapott adathoz mintegy 4-5 ezer olyan személyt, akik, az ateista-kommunista utat választva, a hitközségekkel minden kapcsolatot megszakítottak. Erdélyben, a Bánságban és a Partiumban eszerint legalább 80 ezer zsidó élt. Ha tízezerre tesszük az Ó-Romániából és a szovjet területekről érkezettek számát és 120 ezerre a vészkorszakban elpusztultakét, arra a következtetésre jutunk, hogy 1945–1948 között mintegy tízezer magyar zsidó emigrált Erdélyből.

Fontos üzenetet jelentett az erdélyi zsidóság számára az is, hogy I. Mihály király 1947. december 30-i kiutasítása időszakában megszökött Romániából a zsidóság két prominens vezetője is:

1947 decemberében Alexandru Şafran országos főrabbi, 1948 tavaszán pedig a polgári demokráta meggyőződéseiről ismert, s a háború alatti zsidó mentőakcióiról híres Wilhelm Filderman, a Zsidó Hitközségek Szövetségének az elnöke. Az 1948-ban kinevezett új országos főrabbit, Moses Rosent a zsidó közösség a kommunista párthoz közelálló személyiségnek tartotta.

AZ ERDÉLYI ZSIDÓK ÉS A KOMMUNIZMUS

A túlélők az új észak-erdélyi, illetve romániai hatóságoktól elvárták, hogy a korábbi zsidóellenes törvényeket mielőbb hatálytalanítsák, az elkobzott ingó és ingatlan javakat szolgáltatassák vissza, azokért pedig, amelyek visszaszolgáltatása nem lehetséges, kárpótolják, és a közösségi élet újjászervezését hathatósan segítsék. A faji törvényeket Romániában 1944. szeptember 1-jén és december 19-én hatályon kívül helyezték, a hitközségek és a cionista szervezetek lassan újjászerveződtek és működni kezdtek, a vagyonok visszajuttatása azonban sok akadályba ütközött, és rendkívül nehezen haladt.

Régi előítéletek látszottak feléledni a zsidókkal szemben.

A frontátvonulás nyomán és a háborús körülmények miatt általános áruhiány jelentkezett, s a hazatért zsidók közül sokan a legrövidebb időn belül újraindították kisipari és kereskedelmi vállalkozásaikat. A régi antiszemita meggyőzések és az új körülmények ötvözése nyomán azonban ezeket a vállalkozókat szinte azonnal a kialakult helyzettel visszaélő „spekulánsoknak” kiáltották ki. Ez már az „osztályharc” kezdetét jelentette. A „spekulánsok” elleni sajtókampány során csaknem naponta mutattak be olyan zsidókat, akik a hatóságilag megállapított irreális áraknál drágábban árusítottak hiánycikkeket, vagy akik a megengedett nevetséges mennyiségnél többet birtokoltak húsból, bőrből, cukorból, gyufából vagy bármilyen más árucikkből.

Ezzel párhuzamosan a hatalom azt terjesztette a zsidókról, hogy a „feketekereskedelmek” kívül semmi mással nem foglalkoznak, hanem nap-hosszat a kávéházakban töltik az időt. Az 1945. október 2-án tartott minisztertanácsi ülésen maga Petru Groza (Groza Péter) miniszterelnök is azzal utasított el egyes kérelmeket, hogy „a zsidók nem követelhetnek előjogokat csupán azért, mert zsidók.” A kormányfő felszólította a zsidó vezetőket: vessenek véget annak a „felháborító életmódnak”, amelyet a vidéki zsidók

folytatnak. „A kávézók kizárólag zsidókkal vannak tele” – jelentette ki Groza, s úgy vélekedett, hogy ez újabb tápot ad a már kiirtottnak képzelt sovinizmusnak és antiszemitizmusnak. A kormányfő így próbált az ellene felhozott zsidóbarát váddal szemben védekezni.

Pozitív hatást gyakorolt a zsidóságra az a tény, hogy 1944. december 19-én a *Monitorul Oficial*-ban megjelent a 641. sz. törvény, amely a faji törvényeket eltörölte, s a zsidóság polgárjogait visszaállította. Ugyanakkor léptették életbe a Nemzetiségi Statútumot is, amely azonban a zsidóságot nem ismerte el nemzetiségként. Erről a kérdéstről egyébként a kommunista párt vezető testületeiben is többször folyt vita, de a nem kommunista zsidó vezetők követelése ellenére a nemzetiségként történő elismerés nem történt meg. A kommunisták később is mindent elkövettek, hogy a zsidóságot kizárólag vallási közösséggé változtassák.

Amikor 1945. február 12–14. között a kolozsvári városházán „Észak-Erdély Parlamentje”, azaz az ODA észak-erdélyi konferenciája ülésezett, a megalakult „kormányba” (Központi Végrehajtó Bizottság) 9 román, 8 magyar és egy német mellett 4 zsidó is bekerült. Utóbbiak közül nagy befolyással Neumann Jenő és Goldberger Miklós rendelkezett. A „parlament” által elfogadott ideiglenes nemzetiségi statútum az együtt élő nemzetiségek egyenlőségét biztosította, ezt azonban később elfelejtették.

Az észak-erdélyi ODA konferenciáján a DZSN kifejtette főbb követeléseit és célkitűzéseit. Eszerint a szervezet harcolni kívánt az ODA mielőbbi kormányra jutásáért, a fasiszmus megsemmisítéséért, a fasiszta bűnözők leleplezéséért, követelte „a deportáltak és a távollévők jogai és anyagi javai bitorlóinak felelősségre vonását és megbüntetését”, a fasiszta törvények és jogfosztó intézkedések „visszamenő erejű hatálytalanítását”, a jóvátételt az okozott károkért, a zsidó termelőeszközök visszajuttatását és üzembe helyezését. A DZSN programja leszögezte, hogy a zsidóság békében kíván élni az Erdélyben élő népekkel, és az elszenvedett üldözések miatt egyik nép ellen sem táplál gyűlöletet. Követelte ugyanakkor a zsidóság tragédiáját okozók legszigorúbb megbüntetését, a deportáltak hazahozatalát, a zsidó nők jogainak biztosítását, a földreform végrehajtását, a teljes lelkiismereti és vallásszabadságot, a Palesztinába vagy más országba történő szabad kivándorlás biztosítását, a zsidóság képviselőjét a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a köz-

oktatásban, az állami, politikai és önkormányzati struktúrákban. Ígéretet tett egyben arra, hogy a zsidóság harcolni fog a feketepiac ellen. „Internálótáborokba azokkal, akik önző vagyonszerzés céljából becstelenül árdragítanak, és valutával való üzérkedés által pánikot keltenek a lakosság körében” – hangoztatta a DZSN programja.

Mivel egyedül az ODA és a kommunisták ígérték azt, hogy a nemzetiségi kérdést gyökeresen megoldják, nem csoda, hogy a háború utáni első időszakban a zsidók nagy számban léptek be a kommunista pártba. A későbbi csalódást főképpen az okozta, hogy a kommunista jogszabályok és módszerek térhódítása a hagyományos zsidó foglalkozásokat ellehetetlenítette, így rendkívül sok zsidó megélhetés nélkül maradt. Idejekorán kiderült az is, hogy a zsidóság számára a szövetkezetek és a kollektívák más formái sem jelentenek megoldást.

Mivel a kommunistáknak nem sikerült teljes mértékben befolyásuk alá vonni a Demokrata Zsidó Népközösséget, 1945 júliusában létrehozták a demokrata zsidó komitétát, amelyeket a kommunista párt teljes mértékben kontrollált. A komiték kezdetben sikeresen intézkedtek Bukarestben különböző olyan ügyekben, amelyek a zsidóság számára létfontosságúak voltak. 1946 februárjában például elintézték, hogy a munkaszolgálatban és a deportálásban eltöltött idő a katonai szolgálat idejébe beleszámítson, a deportáltak özvegyei és árvái a hadiözvegyekkel és -árvákkal azonos ellátásban részesüljenek, a közellátási hivatal utaljon ki tízezer méter vásznat a deportáltak otthonok számára, a zsidó vagyontokat vonják ki az ellenséges vagyontokat kezelő ügynökség (CASBI) hatásköréből, a vissza nem tért zsidók vagyonából pedig létesítsenek alapot a zsidó intézmények támogatására. Ugyanakkor, a komitét a Szovjetunióban lévő zsidó hadifoglyok ügyében eljárta Groza miniszterelnöknél és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnál, s megbízottja által emlékiratot küldött Moszkvába, a zsidó hadifoglyok mielőbbi hazaküldése érdekében. A szovjetek ugyanis a német és a magyar munkaszolgálatos alakulatok sok zsidó tagját foglyul ejtették, és a katonákkal együtt őket is hadifoglyoknak tekintették. Ez a kérdés azonban még két évvel később is megoldatlan volt. Bizonyítja ezt, hogy a kolozsvári Demokrata Zsidó Komitét 1948. március 12-én ez ügyben újabb memorandumot fogalmazott meg.

Annak ellenére tehát, hogy a kommunista pártvezetők között, a kormányban, az államha-

tóságban, a rendőrségben és kezdetben a titkosszolgálatokban a zsidók arányuk felett voltak képviselve, s bár az ország és a kommunista párt legfelső vezetésében – Ana Pauker, Leonte Răutu, Iosif Chișinevschi, Goldberger Miklós, Valter Roman, Vass Gizella és mások révén – a zsidóság szép számban képviselve volt, mítosznak bizonyult az a később terjesztett állítás, miszerint a kommunizmust a zsidók hozták rá Erdélyre és Romániára. A zsidó közösség nagy többsége – elsősorban kisiparosok, kereskedők, az ipari és pénzügyi burzsoázia tagjai, a túlnyomórészt liberális gondolkodású tudósok, orvosok és ügyvédek – nem engedte kommunisták csábításának.

1944. augusztus 23-án a Román Kommunista Párt mintegy ezer tagja közül 300 valóban zsidó volt, 1947. június elsején viszont a párt 703 ezer tagjának mindössze 4,16 százaléka volt zsidó nemzetiségű, csaknem 80 százalékot a románok, 12,32 százalékot pedig a magyarok tettek ki. Az 1949-es tagrevíziót követően a pártban a zsidók aránya tovább csökkent.

A titkosszolgálatok alkalmazottainak 10 százalékát tették ki a zsidók 1949 februárjában. Az intézményt a románok 83 százalékos arányban uralták, a magyarok aránya azonban itt mindössze 6 százaléknyi volt. Egy 1956-ból származó hasonló kimutatás már drasztikus csökkenést mutat, akkorra ugyanis a zsidók aránya két százalék alá csökkent.

Egy évvel a német kapituláció után, 1946. május 9-én, Kolozsváron, Neumann Sándor szerkesztésében megjelent az *Egység* című hetilap, amely „az erdélyi zsidóság központi lapja” alcímet viselte. Az első számban publikált Cselekvő zsidóság című vezércikkében Kohn Hillel, az erdélyi zsidó élet egyik kiemelkedő baloldali közszereplője rámutatott: a demokrata zsidó népközösségeket, bár „bátor kezdeményezések voltak”, a spontán önszerveződés, a gyorsregylezés és a szolidaritás szükségessége hívta életre, így ezek a szervezetek „magukon hordták a rögtönzés ismertetőjeleit”, s „nem voltak – s nem is lehettek – hibáktól mentesek.” Mégis „egységet jelentettek”, de „az érzelmi hatások alatt létrejött egységnél a zsidóság nem állhat meg”, azt „öntudatos, harcos, szervezett, cselekvő egységgé” kell hogy fejlessze.

A szerző leszögezte: „minden, ami ezt az egységet veszélyezteti vagy akár csak zavarja: az reakció”, amely a népi egységgel és a demokra-

tikus akarattal szembeszáll. Majd rámutatott, hogy „az észak-erdélyi zsidóságot öntudatos, harcos, demokratikus cselekvő egységbe kövacsolni” a demokrata zsidó komiték „vannak hivatva.” A komitékknak azt a munkát kell folytatniuk, amelyet a népközösségek kezdtek meg. Ennek előfeltétele „az észak-erdélyi zsidóság bekapcsolása a román demokráciába, annak küzdelmébe a fasizmus és a reakció ellen”, egyetlen útja pedig „a Groza-kormány támogatása”.

Kohn Hillel a komiték legfontosabb feladatainak a deportálás okozta gazdasági és jogi problémák „gyors, erélyes megoldását”, a segítségre szoruló deportáltak „talpra állítását”, s ezeknek „a produktív életbe való beillesztését”, a „deportáltvagyoni jogi helyzetének végleges tisztázását”, illetve a holtta nyilvánítási és örökösödési kérdések megoldását tekintette. Úgy vélte, „minden erdélyi zsidónak és zsidó közületnek becsületbeli kötelessége, hogy e munkából kivegye részét, és fegyelmezetten támogassa a komiték munkáját.”

Az egész erdélyi magyar zsidósághoz szóló programszerű írás üzenete egyértelmű volt: a népközösségeket, amelyekben a zsidó hitközségek és polgári erők is részt vettek, fel kell számolni, a jövőben pedig kizárólag a kommunisták irányította komitékknak lesz létjogosultsága. Bár a népközösségek még hónapokon át folytatták munkájukat, fokozatosan peremre szorultak, s szerepüket a népközösségeknél egy évvel később megalakult Demokrata Zsidó Komité vette át.

A programot az *Egység* legjobb tudása szerint igyekezett teljesíteni. Megdöbbentő riportban ismertette az Olaszországból induló titkos aliják résztvevőinek kilátástalan palesztinai helyzetét, a palesztinai bejutásra nyugati légerekben várók reménytelenségét, a Magyarországra illegálisan átszökni készülő félrevezettségét, a már Budapestre jutottak tragédiáját, s ezzel szemben a birodalmi eszmei állapotokat dicsérte. 1947-ben a lap egyre több olyan cikket közölt, amelyben a zsidóságnak a produktív munkába, az új társadalom felépítésébe történő bekapcsolódását mutatta be, s nyílt levelek közzétételével bizonygatta: öngyilkosságot követ el, aki az emigráció mellett dönt.

1948-ban a kommunista befolyás még nyilvánvalóbbá vált. A realitásokat a legtöbbször elhallgatva, olyan írások jelentek meg a lapban, amelyek a komiték „átfogó, építő munkájáról”,

„a zsidó nő demokratikus feladatairól”, a zsidó hitközségek vezetésében szükséges „éberségről”, illetve sokszor és hosszasan a zsidóság „átrétegesítéséről” és annak feltételeiről szóltak. A zsidó közösség nagyarányú kiábrándulása közepette a lap időnként kénytelen volt a kudarcokat is elismerni, így néhány alkalommal arról cikkezett, hogy a zsidó diákság „nem tette magáévá az átrétegesítés elvét.”

1948 telén kezdetét vette a cionista szervezetek elleni ádáz harc, amely ezen szervezetek felszámolásával és vezetőik bebörtönzésével ért véget. Az *Egység* – amelynek nevét, az új időkhöz illő módon, 1949 márciusában *Új Útra* változtatták – élenjáró „a dolgozó tömegeknek” a „cionista téveszmékről” történő „felvilágosításában”. A cionizmust végül „az antiszemitizmus iker-testvérévé” kiáltották ki. Ez a kampány a zsidóság köreiben nagy visszataszítást váltott ki, s a kivándorlási kedvet tovább növelte. A zsidó tömegek végső kiábrándulását a kommunista megoldásokból az 1948. júniusi általános államosítást követő időszakban indított ún. átrétegesítési program jelentette. Mivel a zsidóság kb. 35 százaléka kisiparból, 25 százaléka kereskedelemből, 10 százaléka szabad foglalkozásokból, másik 10 százaléka pedig pontosan meg nem határozott tevékenységből élt, a kommunista „átrétegesítési” program a közösség mintegy 60 százalékát érintette. Ezeket átképzésük után főképpen a mezőgazdaságban és az ipari vállalatokban akarták alkalmazni.

Az 1948. június 11-én államosított 1609 vállalat élére nagyrészt „munkásigazgatókat” neveztek ki, akik között zsidók is voltak. Kolozs megyében és Kolozsváron például a 44 államosított vállalat élére 32 magyar, 7 román és 3 zsidó nemzetiségű „munkásigazgató” került.

Később a zsidókat mindenhol igyekeztek kiszorítani. A bukaresti kormányzatból az utolsó erdélyi magyar zsidót, a kolozsvári Jakab Sándor pénzügyminiszter-helyettest 1952. március elején „mentették fel” tisztségéből és zárták hosszú évekre börtönbe.

A közösségre nézve újabb csapást jelentett az, hogy 1948. augusztus 3-án a zsidó iskolákat államosították, s egy részüket fel is számolták. Ezek az intézkedések oda vezettek, hogy 1950 és 1952 között Romániából mintegy 110 ezer zsidó vándorolt ki hivatalosan Izraelbe. Legáltalább egyharmaduk Erdélyből, a Bánságból, a Partiumból és Máramarosból származott. A cionista szervezetek betiltását követő időszak nagyszámú hivatalosan engedélyezett kíván-

dorlója azt bizonyítja, hogy a zsidóságnak a kommunista-etatista struktúrákba történő integrálása Romániában csődöt mondott. Ez még akkor is igaz, ha a kommunista vezetés kezdetben azzal álcázta a zsidók emigrálását, hogy 1948-ban „vörösalijának” is nevezett kivándorlásokat szervezett, amelyek résztvevőinek (mintegy 3600 személy) a kommunista nézetek izraeli terjesztése lett volna a feladatuk, s erre a legtöbbjüket ki is képezték.

Izrael létrehozását 1948-ban, illetve az ezt lehetővé tevő 1947. november 29-i ENSZ-közügylési döntést kezdetben a román kommunisták is üdvözölték. Akkor még abban reménykedtek, hogy a térség ezáltal (is) szovjet befolyás alá kerül. Az erdélyi zsidóság számára azonban mérhetetlenül többet jelentett: a nemzeti identitás mindennemű ellentmondástól és görccstől mentes, teljesen szabad vállalásának a lehetőségét.

NÉPBÍRÓSÁGI PEREK, KÖZÖSSÉGEN BELÜLI VÁDAK ÉS VIZSGÁLATOK

A romániai népbíróságokat 1945. április 21-én a 312. számú igazságügyi minisztériumi rendelettel hozták létre. A népbíróságok elé nem csupán a zsidóellenes intézkedések felelősei kerültek, hanem mindazok, akiket az új rendszer háborús bűnösöknek tartott, beleértve az uszító újságírókat, politikusokat és a zsidó vagyont összeharácsolókat.

Az észak-erdélyi ügyekkel foglalkozó népbíróság Kolozsváron működött, s munkáját 1945. július elején kezdte el. Észak-Erdélyben 1946 márciusában, az első népbírósági perben az 1940. szeptemberi magyar bevonulás alkalmával románok és néhány zsidó ellen elkövetett bűnökért, főképpen gyilkosságokért, 63 személy ügyében ítélték el. A második per során, amelyben 1946. május 22-én hoztak ítéletet, az észak-erdélyi zsidók ellen hozott intézkedések 195 végrehajtóját állították a népbíróság elé. A népbíróság elnöke Nicolae Matei, a fővádó Paul Andrei (Pollák Endre) volt. Pollák vádirata és a tanúvallomások részletesen feltárták az észak-erdélyi vészidőszak borzalmaival, a zsidóság kifosztását, gettóba hurcolását és deportálását.

A fő vádlottakat távollétükben ítélték el, mivel azok – zömében magyar állampolgárok lévén – a magyar közigazgatással, illetve hadsereggel együtt Észak-Erdélyt elhagyták. A bíróság 30 személyt halálra, 52 személyt életfogytiglani kényszermunkára, 18 személyt életfogytiglani börtönre, 15 személyt 25 évi kényszermunkára,

3 személyt 20 évi kényszermunkára, 8 személyt 20 évi börtönbüntetésre, egy vádlottat 15 évi kényszermunkára, 13 személyt 12 évi börtönre, másokat pedig ennél rövidebb szabadságvesztésre ítélt.

A kiszabott börtönbüntetés összege 1204 év volt. Az elítéltek közül senkit sem végeztek ki, a börtönbe zártakat pedig, 1950-től kezdve, sorra szabadlábra helyezték.

1947. augusztus 22-én a háborús bűnösök megbüntetéséről szóló jogszabályt ismét elővetették, s elrendelték több lezárt ügy felülvizsgálatát. Kolozsváron 47 magyar nemzetiségű személyt állítottak bíróság elé, köztük Bözödi György író is, akit antiszemitizmussal vádoltak.

A túlélők Erdély-szerte vádakát fogalmaztak meg a gettóban és a haláltáborokban orvosként, illetve kápóként tevékenykedő társaik ellen. A kolozsvári túlélők sorában már 1945-ben élénk vita bontakozott ki. Általános vélemény volt, hogy a zsidó vallási és közösségi vezetők elárulták híveiket. Weinberger Mózes neológ főrabbi, miután híveit helyben maradásra és a hatóságokkal szembeni engedelmességre biztatta, a gettósítás előestéjén felségével együtt Romániába szökött, a helyi zsidó tanács tagjai pedig a Kasztner Rezső kolozsvári ügyvéd által nagy titokban és sok pénzért szervezett, 1684 tagú transzport tagjaiként (a csoportba 388, túlnyomórészt kolozsvári zsidó került) Bergen-Belsenen keresztül Svájcba menekültek. Romániába szökött több vezető zsidó értelmiség is, közülük egyesek román diplomáciai segítséggel.

A Kasztner-akció 1945-től mindmáig viták tárgyát képezi. Kasztner – aki 1944. április végén szintén megkapta az Auschwitz-i jegyzőkönyvet, és így pontosan tudta a gettózás és a deportálások célját – május első napjaiban Kolozsváron járt, és tájékoztatta az ottani zsidó vezetőket is a kilátásokról és a svájci menekülési lehetőségről. A fő feltétel a közösség rendbontás nélküli gettózása és deportálása volt, így a kolozsvári zsidó vezetőség is minden intézkedését ennek rendelte alá. A svájci csoport listáit a deportáltak orra előtt, a kolozsvári gettóban állították össze, miközben az akcióról mit sem sejtő közösség többi tagjait arra biztatták, ne tanúsítsanak ellenállást, ne próbáljanak megszökni, hanem fegyelmetlenül teljesítsék a hatósági utasításokat, mert a zsidókat a front közeledése miatt a dunántúli (egyébként nem létező) Kenyérmezőre viszik, mezőgazdasági munkára. A titok megőrzése élet-halál kérdése volt. Ezt mi sem

bizonyítja jobban, mint hogy például a Svájcba indulók névsorának összeállításában részt vevő, később Bergen-Belsenben elpusztult Weisz Sándor ügyvéd, egykori parlamenti képviselő a titkot saját testvérhúgával, Weisz Sárával sem osztotta meg. A Kasztner-ügy kivizsgálására 1945-ben a kolozsvári DZSN bizottságot hozott létre, amely Kasztnerrel egyöntetűen bűnösnek deklarálta, s a kolozsvári zsidó vezetők többségét is elmarasztalta. Kasztnerrel a megmentettek természetesen akkor is és a későbbiek során nemkülönben, hősnak tekintették.

AZ ÉRTÉKEK ÉS A MŰTÁRGYAK ÖRÖKRE ELTŰNTEK

Az ingatlanok és a lakberendezések visszaszerzésére tett kísérletek mellett a túlélőket az elkobzott bankletétek, értékpapírok, ékszerek, műtárgyak, szőnyegek és más hasonló jellegű vagyontárgyak sorsa is rendkívüli módon foglalkoztatta. Az 1944 tavaszán a magyar hatóságok által összegyűjtött értékeket – helyi szinten történt kisebb-nagyobb megdézsmálásuk után – a bankletétekkel együtt Magyarországra szállították. Kolozsváron a háborút követően egyetlen pénzügyi intézet, a Takarékpénztár és Hitelbank Rt. volt hajlandó zsidó betéteseinek összes folyószámla-követelését (5 180 000 lejt) a DZSN-nek kifizetni. A többi bank azzal védekezett, hogy az értékeket külföldi anyaintézeteikhez szállították, illetve a magyar pénzügyi hatóságoknak adták át. A zsidóság azt követelte, hogy a „letétbe helyezett” értékeket a bankok térítsék vissza. A túlélők azonban semmit nem kaptak.

Az 1946 őszen megtalált dokumentumokból kiderült, hogy a deportáltaktól elkobzott vagyontárgyak előbb Budapestre, onnan Frankfurtba, ahonnan ismét Budapestre kerültek. Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter titkos rendeletének értelmében a deportáltaktól elkobzott értékeket „Ismeretlen személyek vagyona, letét Budapest” feliratú csomagokban kellett a fővárosba küldeni. Az *Egység* szerint a csomagokat 1944 őszen Gestapo-ügynökök a Nemzeti Bankból tehergépkocsikkal elvitték, s azok csak 1946 augusztusában kerültek vissza Magyarországra a Reichsbank frankfurti palotájából. A kifosztott túlélők akkor még abban reménykedtek, hogy az értéktárgyakat Budapestről rövidesen visszakapják, a visszakapott kincseket pedig „statisztikai adatok alapján arányosan osztják szét.” Utóbbi megállapítás már a ma-

gyar zsidóságtól elrabolt javakat Nyugatra menekítő, ún. aranyvonat által szállított értékek egy részére vonatkozott.

Az erdélyi zsidóságtól összeszedett műalkotások számbavételével és begyűjtésével foglalkozó kormánybiztosi hivatal élére 1944 tavaszán Csánky Dénes festőművészt, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum főigazgatóját állították. Csánky közismert vidéki múzeum- és könyvtár-igazgatókat, illetve művészettörténészeket bízott meg a munka elvégzésével. Nagyváradon Soós András könyvtárigazgatót, Sepsiszentgyörgyön Herepei János múzeumigazgatót, Kolozsváron pedig Felvinczi-Takács Zoltán művészettörténész egyetemi tanárt. Felvinczi előtt Csánky egyébként László Gyula művészettörténész egyetemi tanárt kérte fel, aki azonban a feladatot azzal hátrította el, hogy nincs kapcsolata a helyi gyűjtőkörű Erdélyi Múzeummal, s két másik személyt ajánlott maga helyett. A megbízottak közül csak Soós jelezte értékesebb alkotások felbukkanását (1-1 Munkácsy-, Iványi Grünwald-, Szinyei Merse-, illetve Rippl-Rónai-alkotást). Felvinczi-Takács közölte, hogy „a sok szemét között alig található valamire való anyag”, Herepei jelentésében pedig az állt, hogy jelentősebb műkincset nem talált.

A Székelyföldön valóban kevés olyan gazdag zsidó család lehetett, amelynek birtokában neves mesterek műalkotásai lettek volna, Kolozsváron, Nagyváradon, Nagybányán és Szatmárnémetiben azonban jelentős gyűjtemények voltak. A nagybányai Berger-gyűjtemény mintegy 300, a legjobb nagybányai mesterek által készített festményét foglalták le a hatóságok. További sorsuk ismeretlen, egyes hírek szerint a hozzá nem értő begyűjtők a képek egy részét – valószínűleg, a zsidó származású festők munkáit – elégették. Kolozsváron, Haller Károly (ma Ion Creangă) utca 4. szám alatti villájában, Diamant Izsó gyáros, az aranyosgyéresi Sodronyipar nevű vállalat és a bräilai hengermű alapítója, Erdély egyik legnagyobb és leggazdagabb műtárgy-gyűjteményét őrizte. Diamantot és feleségét, Vajda Anikót a nyilasterror idején a budapesti Maros utcai zsidó kórházban agyonlőtték, gyűjteményét pedig a kolozsváriak hordták szét. Egy-egy darabja évekkel később is fel-felbukkant Erdélyben. A Soós által jelzett nagyváradi négy kép sorsáról sincs további információnk, mint ahogyan arról sem, hogy a kolozsvári zsidóságtól összeszedett műalkotásoknak mi lett a sorsa.

ÖNMEGHATÁROZÁSI STRATÉGIÁK, IDENTITÁSI DILEMMÁK

A háború után az erdélyi zsidóság jelentős része abban reménykedett, hogy a kiépülő rendszer által meghirdetett nemzetiségi és társadalmi jogegyenlőség, a sovinizmust és az antiszemitizmust büntető törvények életbe léptetése, az internacionalista világnézet térnyerése és a vallási hovatartozás jelentőségének csökkenése korábban elképzelhetetlen asszimilációs lehetőségekkel jár majd együtt.

A Romániához tartozó Erdélyben a két világháború között a zsidóság csaknem teljes mértékben a magyar nemzetiség vallási kisebbségként élt. Az erdélyi zsidók jelentős része hűséges maradt magyar anyanyelvéhez és kultúrájához, s többnyire a magyar pártokat támogatta. Az a tény, hogy lojális kisebbségét a magyarság elárulta, s deportálásához is hozzájárult, kimondhatatlan traumát okozott, s a soá után a zsidóság számára a „kettős kisebbségi” helyzet újbóli elfogadását szinte teljes mértékben lehetetlené, elfogadhatatlanná tette.

A régi asszimilációs kételyek bűvópataként törtek ismét a felszínre, az elnyomott közösségekre jellemző bizonytalanságok hatványozottá váltak, a kisebbségi neurózis pedig súlyos pszichológiai válsággá alakult. Az erdélyi zsidó identitás alakulásának az sem kedvezett, hogy a nagyrészt magyar kézbe került zsidó ingó és ingatlan vagyonok restitúciója a hazatérő deportáltak és munkaszolgálatosok, illetve a magyarok között számos konfliktust és ellenségeskedést okozott. Mi több, a magyar antiszemitizmus sem tűnt el egyik napról a másikra, az évtizedes zsidóellenes propaganda hatása még mindig érezhető volt.

A kiutat sokak számára a magyar zsidó identitás feladása jelentette. 1. A meghirdetett nemzetköziséget és jogegyenlőséget kihasználva „felszívódni” a „demokratikus néptömegekben”; 2. Román identitást vállalva teljes mértékben megtagadni a múltat; 3. „Zsidó zsidóvá” válva kivándorolni Palesztinába; 4. „Nyugati liberális” álláspontra helyezkedve a világ valamelyik távoli országába emigrálni – nagyjából ezek voltak a lehetőségek.

A háború utáni első időszakban sokan az első két típusú önfeladás egyikét vagy azok kombinált változatát választották. Egymás között is románul beszéltek, a magyar nyelv használatát megtagadták, s a neológok még sírfelirataikat is

román nyelven írták. E magatartás térnyerésének az a sarkított, részinformációkon alapuló összehasonlítás is kedvezett, hogy miközben a magyar fennhatóság alatt élő észak-erdélyi zsidóság csaknem teljes egészében elpusztult, a Romániában maradt dél-erdélyi zsidóság megmenekült.

Victor Neumann temesvári történész szerint „a zsidók egyik csoportja számára a kommunizmus a végleges integrálódás legradikálisabb útjává vált.” Sokat nyomott a latban az is, hogy a román hatalom a magyar nacionalizmus és revizionizmus legádázabb ellenségeit éppen a magyar zsidókban vélte felfedezni, akik ennek köszönhetően pozíciókhoz is jutottak. Gáll Ernő néhai kolozsvári szociológus és filozófus megállapítása szerint „mindezek a megfontolások és szempontok sok visszaélésre, hibás káderkiválasztásokra is alkalmat nyújtottak, az egész együtt pedig ellenérzést keltett”, mi közben „az üldözöttekből nemegyszer fanatikus üldözők lettek, az évszázados igazságtalanságokat elszenvedők gyakran maguk is újabb igazságtalanságokat követtek el, vagy legalábbis nem tiltakoztak, ha azok másoktól származtak.” A zsidóságot a magyarságtól az is elválasztotta, hogy míg a zsidók számára a Vörös Hadsereg megérkezése életük megmentését jelentette, a magyarok részére ez a nemzeti függetlenség végét és a szovjet járommal súlyosbított kisebbségi sors újrakezdését hozta.

Később, miután kiderült, hogy Románia a zsidóságot nem kívánja nemzetiségként elismerni, hogy az antiszemitizmus Romániában sem pusztult el, sőt időről időre a kommunista pártban is előfordul, s hogy az új társadalmi berendezkedés a zsidóság nagy tömegeit fosztotta meg megélhetési alapjaitól, a megoldást egyre többen a harmadik és a negyedik stratégiában vélték felfedezni.

Szép számmal akadtak azonban olyanok is, akik az elszenvedett lelki traumákon próbáltak túllépni, s a magyar zsidó identitást továbbra is vállalták. Ezek jelentős része a baloldali orientációjú zsidó szervezetekben tevékenykedett. A Kolozsváron kiadott *Egység* című hetilap ennek a csoportnak a szócsöve volt.

A magyar zsidó identitásnak a háború után történő ismételt vállalása a kommunizmusnak nem feltétlenül behódoló erdélyi zsidó értelmiségi elitet is jellemezte, amely – önmeghatározási stratégia szempontjából – a több párhuzamos identitás szellemet gazdagító ötvözése mellett mindvégig kitartott.

MEGEMLEKEZÉSEK, EMLÉKMŰVEK ÁLLÍTÁSA

A háború utáni első években a megemlékezéseket elsősorban a tragédia okozta gyászos hangulat határozta meg. Ha kezdetben főképp a túlélők hazahozatala, elhelyezése, meggyógyítása, feltáplálása, talpra állítása, munkához juttatása, illetve a lelki trauma feldolgozása volt a fő téma, az idő elteltével e megemlékezések szónoikai egyre hangsúlyosabb politikai üzenetek megfogalmazásában jeleskedtek. Ilyenek voltak a baloldali, a kommunista célkitűzések támogatása, a zsidóság átrétegesítése, az általános demokratikus folyamatok sikerre vitelének feltételei.

Már a gettósítás első évfordulóján Erdélyszerte nagyarányú megemlékezéseket rendeztek. Kolozsváron a megemlékezés színhelye az egykori téglagyári gettó volt. A szónokok a fasiszmus elleni harcra s az együtt élő népekkel történő demokratikus összefogásra buzdítottak. A kolozsvári téglagyárat egyébként már 1945 nyarán üzembe helyezték, s a háború után ott felállított emlékmű később eltűnt. Még 1945 decemberében a marosvásárhelyi téglagyárban is megindult a termelés.

A német légerekben elpusztítottak emlékére Erdély több városában is gyászszertartásokat, gyásznapiakat rendeztek. Kolozsváron az első gyásznapot 1945. augusztus 9-én, a Mikes Kelemen utcai zsinagógában tartották. Katz Salamon ruszkovai főrabbi és Katz A. Sámuel kolozsvári rabbi gyászoló híveikkel együtt zokogott. A szertartás szónoikai arra biztatták a túlélőket, hogy foglalják el újra az őket megillető helyet a társadalomban. Elsőrendű feladatnak tekintették egyben egy lánynevelő otthon megnyitását, amelyben a számtalan árván maradt fiatal leánynak otthont és tanulási lehetőséget biztosítsanak.

Az áldozatok emlékére a túlélők ebben az időszakban több emléktáblát és emlékművet állítottak. Az első emlékművet, a 2004-ben elhunyt Izsák Márton marosvásárhelyi zsidó szobrászművész alkotását Désen, az egyik legnagyobb erdélyi zsidó közösség városában 1947 júniusának első napjaiban leplezték le. A „fájdalom szobra”, ahogyan már kezdettől fogva nevezték, ma is ott áll a dési nagyzsinaogóga előtti téren. 1948 szeptemberében Magyarlápóson felavatták a zsinagóga falán elhelyezett helyi zsidó deportáltak emléktábláját, néhány nappal később pedig, szeptember 26-án, Moses Rosen

országos főrabbi jelenlétében Marosvásárhelyen is ünnepélyesen felavatták a deportáltak emlékművét. Emlékműveket állítottak az elpusztult zsidóságnak Szatmárnémetiben és Nagyváradon is. Kolozsváron a nácik által 1944-ben felrobbantott Horea úti neológ zsinagógát újjáépítették, 1947 szeptemberében felavatták, s falán elhelyezték az emlékezés ma is látható fekete márványtabláit.

Az 1950-es évek derekán a román hatóságok a zsidók emigrálását leállították, de az 1960-as esztendőök elején azt újra lehetővé tették. A megmaradt erdélyi zsidóság jelentős része akkor hagyta el az országot, de a kivándorlás a következő évtizedekben is folytatódott. Ekkor már Románia a kivándorlások engedélyezéséért Izraeltől fejpénzt is kért és kapott. Ennek nyomán a legutóbbi feldolgozott, 2002. évi népszámlálás Romániában összesen 5785 zsidó nemzetiségű, 6057 izraelita vallású és 951 jiddis anyanyelvű személyt talált. Erdélyben, a Partiumban és a Bánságban pedig mindössze 1804 személy vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, 1912 izraelita vallásúnak és 253 jiddis anyanyelvűnek, s legtöbbjük idős ember.

Az erdélyi galut elnéptelenedett.

Az egykori életképes erdélyi zsidó közösségek emlékét a legtöbb településen már csak az omladozó zsinagógák és hitközségi épületek, illetve a zsidó temetők málladó sírkövei őrzik.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

- A Tegnap városa. A nagyváradi zsidóság emlékkönyve*, Schön Dezső, szerk., A Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete Izraelben, Tel Aviv, 1981, 183.
- Așezările evreilor din România. Memento statistic* (Zsidó települések Romániában. Statisztikai összegzés). Congresul Mondial Evreesc, Secțiunea din România, București [Bukarest], 1947, 31–32.
- Auschwitz!... Hazatért deportáltak megrázó elbeszélései az auschwitzi, majdaneki, birkenau-i és lublini német halállágerek borzalmairól*, Somos István, összeáll., k. n., é. n., [Kolozsvár, 1945].
- Braham, Randolph L., *Genocide and Retribution* (Népiártás és jóvátétel), Kluwer–Nijhoff, Boston, 1983, IX–X.
- Braham, Randolph L., *A népiártás politikája. A Holocaust Magyarországon*, I–II. kötet, Belvárosi Könyvkiadó, Budapest, 1997, 74, 1251, 1273–1274, 1357–1359.
- Case, Holly, A holokauszt és az erdélyi kérdés a II. világháború után, in: *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, Molnár Judit, szerk., Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 340–353.
7. Csatári Dániel, *Forgószélben (Magyar–román viszony 1940–1945)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968, 442, 461.
- Deportált Híradó* [Szatmárnémeti], 1945.VII.29.
- Egység* [Kolozsvár], 1946.V.9.,23.,30., VI.6., VIII.10.,23., X.25., XI.1.,15., 1947.I.24., IV.18.,29., VI.13., VIII.1.,15., IX.10., 1948.I.2.,16., II.20., III.5., V.21., VIII.27., IX.24., X.1.,22., XII.10.,17., 1949.I.14.,21.
- Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940–1944. Culegere de documente din arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României* (A romániai zsidó lakosság kivándorlása 1940–1944 között. Dokumentumgyűjtemény Románia Külügyminisztériumának levéltárából), Calafeteanu, Ion et al., szerk., Editura Silex, București [Bukarest], 1993, 244–245.
- Erdélyi Szikra* [Kolozsvár], 1945.III.15.,22., IV.5., V.13.
- Fizionomia etnică și confesională fluctuantă a regiunii carpato-danubiene și a Transilvaniei* (A kárpát-dunai régió és Erdély változó etnikai és vallási arculata), Bárdi Nándor–Veres Péter, szerk., Asociația Culturală Haáz Rezső, Odorheiu Secuiescu [Székelyudvarhely], 1996, 133.
- Gáll Ernő, Kettős kisebbségben, in: *Korunk* [Kolozsvár], III/II. évf., 8. sz., 1991. augusztus, 957–969.
- Gáll Ernő, Kisebbség a kisebbségben, in: *The Holocaust in Hungary. Fifty Years Later* (A holokauszt Magyarországon. Ötven év múltán), Braham, Randolph L.–Pók Attila, szerk., Columbia University Press, New York, 1997, 641–660.
- Igazság* [Kolozsvár], 1945.VI.3.,10.,24., VII.1.,5.,12., VIII.2.,9.,16.,30., X.23.,31., XI.3.,17., XII.7.,14.,24.,31., 1946.II.14., III.25., IV.12., V.23.,30., VI.2.,3..
- Kádár Gábor–Vági Zoltán, *Aranyvonal. Fejezetek a zsidó vagyion történetéből*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- Kádár Gábor–Vági Zoltán, Művészet és népiártás. A Műkincs-kormánybizottság működése és a magyar zsidó mütárgyak elrablása, külföldre hurcolása, 1944–1945, in: *Közölem az igazsáért. Tanulmányok Randolph L. Braham 80. születésnapjára*, Karsai László–Molnár Judit, szerk., MAZSIHISZ, Budapest, 2002, 317–356, (324–325, 338).
- Kuller, Hary, *Evreii în România anilor 1944–1949. Evenimente, documente, comentarii* (Zsidók az 1944–1949-es évek Romániájában. Események, dokumentumok, kommentárok). Editura Hasefer, București [Bukarest], 2002, 28–30, 59, 61–62, 65, 69, 339, 386.
- Löwy Dániel, *A téglagyártól a tehervonatig. Kolozsvár zsidó lakosságának története*, Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1998, 209–210.
- Martiriul evreilor din România 1940–1944. Documente și mărturi* (A romániai zsidók mártíruma 1940–1944. Dokumentumok és vallomások), J. Alexandru et al., szerk. Hasefer, București [Bukarest], 1991, 264.
- Minorități etnoculturale – Mărtiri documentare. Evreii din România (1945–1965)* (Etnokulturális kisebbségek – Dokumentumok. A romániai zsidók (1945–1965)), Andreescu, Andreea–Nastasă, Lucian–Varga Andrea, szerk., Fundația Centrală de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj [Kolozsvár], 2003, 20–21, 26, 137–147, 231–233, 237–238, 335, 352–354, 370–371, 399–400.
- Neumann, Victor, *Istoria evreilor din România* (A romániai zsidók története). Editura Amarcord, Timișoara [Temesvár], 1996, 237, 249–250.
- Populația evrească în cifre. Memento statistic* (A zsidó lakosság számokban. Statisztikai összegzés), Congresul Mondial Evreesc, Secțiunea din România, București [Bukarest], 1945, 41–42.
- Recensământul din 1941. Transilvania* (Az 1941. évi népszámlálás. Erdély), Traian Rotariu, szerk., Editura Presa

- Universitară Clujeană, Cluj-Napoca [Kolozvár], 2002, 333.
- Remember. 40 de ani de la masacrarea evreilor din Ardealul de nord sub ocupația horthystă (Remember. A horthysták által elfoglalt Észak-Erdély zsidósága lemészárlásának 40. évfordulója). Federația Comunităților Evreiești din Republica Socialistă România, Secția Documentare, București [Bukarest], 1985, 69–70.
- Romániai Magyar Szó [Bukarest], 1952.III.6.
- Roth Endre, Emancipáció, asszimiláció, zsidó identitás, in: *Nacionalizmus vagy demokratizmus? Pro Európa* Kiadó, Marosvásárhely, 2000, 157–182.
- Rotman, Liviu, Romanian Jewry: The First Decade After the Holocaust (Romániai zsidóság: A holokauszt utáni első évtized), in: *The Tragedy of Romanian Jewry* (A romániai zsidóság tragédiája), Randolph L. Brahm, szerk., Columbia University Press, New York, 1994, 292, 306, 315.
- Rotman, Liviu, *Evreii din România în perioada comunistă, 1944–1965* (Romániai zsidóság a kommunista időszakban, 1944–1965), Editura Polirom, Iași [Jászvásár], 2004, 145–159.
- Stark Tamás, *Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után (1959–1955)*, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1995, 64–70.
- Stark Tamás, *Hungarian Jews During the Holocaust and After the Second World War, 1959–1949. A Statistical Review* (Ma-
gyar zsidóság a holokauszt idején és a második világháború után, 1939–1949. Statisztikai áttekintés), East European Monographs, Boulder–Columbia University Press, New York, 2000, 97.
- Szabadság* [Arad], 1945.X.19.
- Szabad Szó* [Temesvár], 1944.XI.16.
- Tibori Szabó Zoltán, *Élet és halál mezsgyéjén. Zsidók menekülése és mentése a magyar–román határon 1940–1944 között*, Minerva Művelődési Egyesület, Kolozvár, 2001, 50–51, 148.
- Tibori Szabó Zoltán, Az erdélyi zsidóság sorsa a II. világháború után, 1945–1948, in: *Holokauszt Magyarországon európai perspektívában*, Molnár Judit, szerk., Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 354–375.
- Új Út* [Kolozvár], 1949.III.11., VI.10.,24., X.7.
- Vágó Béla, The Destruction of the Jews of Transylvania (Erdély zsidóságának elpusztítása), in: *Hungarian–Jewish Studies*, Brahm, Randolph L., szerk., World Federation of Hungarian Jews, New York, 1966, 171–221.
- Világosság* [Kolozvár], 1944.XI.5.,9.,10.,15., 1945.II.20.,21., III.9., 11.,18., IV.5., VIII.9.,11.,18., 1946.IV.1.
- Vinceze Gábor, *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája*. Javított, bővített változat. Kézirat, Szeged, 2005.
- Zweig, Ronald, *The Gold Train. The Destruction of the Jews and the Second World War's Most Terrible Robbery* (Aranyvonat. A zsidók megsemmisítése és a második világháború legnagyobb rablása), Penguin Books, London, 2002.

Szomory Dezső-sorozatunk legújabb kötete

Sorozatunk új kötetének egyetlen darabja sem jelent meg könyv formájában – sem Szomory Dezső életében, sem utána. Több ezer oldalnyi újságprózájából azokat az emlékprózákat rendeztük egybe, amelyekből kitelne egy „másik párizsi regény” vagy a *Levelek egy barátnőmhöz*-szerű önéletrajz hátttere. S mindezek mellett és fölött: egy prousti léptékű elkeseredett megragadása annak az illó tüneménynek, ami francia kollégáját (és kortársát) hajtotta „az eltűnt idő nyomában” – nemegyszer egyenrangúként eltöprengve Proust példáján és teljesítményén. (A kötet Szomorytól származó címe is erre a párhuzamosságra mutat.) Szomory művészetének e rokonságára már Kosztolányi Dezső is felhívta a figyelmet (*Nyugat*, 1927. július 1.): „Módszere az, hogy egy emlékre ráugrik, behatol, kapzsian, mániásan kiszívja minden mézét. Ez Proustra emlékeztet. A kifejezés vágya már a rögeszmével határos. Proust értelmi, inkább széplélek. Ő érzeki, inkább költő.”

3800 Ft

